

Анна Грэсь

Беласток

Лексічныя запазычанні (крытэрыі паходжання) у «Лексісе» Лаўрэнція Зізанія

Віленская Святадухаўская праваслаўная брацкая друкарня выдае ў 1596 годзе своеасаблівы буквар, адзін з першых у Беларусі і Украіне – «Азбуку» Зізанія. Яе можна ўмоўна падзяліць на тры часткі: матэрыял, які вучыць чытаць і пісаць (алфавіт, двухлітарныя і трохлітарныя склады), дапаможны лексічны матэрыял – «Лексіс», царкоўныя палемічныя тэксты і малітвы для чытання і іх тлумачэнні (сімвал веры першага і другога Усяленскіх сабораў). Складальнікам дзвюх першых частак быў Лаўрэнцій Зізаній, трэцяй – Сцяпан Зізаній. Яго творы былі змешчаны пад агульнай назвай «Ізложение о православной вере. Короткім пытаньнем і одповеданьнем для латвейшаго выразумения хрысціанскім детем»¹, большую частку якога складаюць тэксты «О святой троици» і «О вчловеченіи Госъподъни»².

«Лексіс» снречъ реченія, вькратъце събранны и из словенскаго языка, на простый рускій діалектъ истолкованы. Л. З. (Лаўрэнціем Зізаніем)» займаў значнае месца ў «Азбуцы». У сучаснай тэрміналогіі «Лексіс» адпавядае тлумачальнаму слоўніку. Асноўным прызначэннем яго было аблягчэнне разумення стараславянскай (царкоўнаславянскай) мовы сродкамі «простай мовы», пашырэнне ведаў па гісторыі, геаграфіі, прыродазнаўстве, набліжэнне навучання да жывой размоўнай беларускай мовы.

¹ М. Батвіннік, *Азбука на ўсе часы*, Мінск 2003, с. 56.

² [Dok. elektr.] В. Німчук, *Лексіс Лаврентія Зизанія – перший український друкований словник*, <http://www.litopys.org.ua/zyzgram> [odczyt 21.01.2006].

У плане лексікі «Лексіса» асаблівая ўвага звяртаецца на праблему запазычанняў у старабеларускай мове.

Запазычанні складаюць у кожнай мове шматлікую групу лексемаў. З улікам шляху пранікнення іх падзяляюць на кніжныя (пісьмовыя) і вусныя. Кніжныя (пісьмовыя) запазычанні пранікаюць у мову праз кнігі, афіцыйныя дакументы і прыватную перапіску (інакш, праз літаратурную мову); вусныя – праз непасрэдныя кантакты з носьбітамі іншых моў (праз народную мову).

З улікам таго, як адбываецца працэс запазычання (без пасярэдніцтва іншых моваў ці з іх удзелам), запазычанні падзяляюць на непасрэдныя і апасродкаваныя. Непасрэднае – калі лексема пранікае непасрэдна з моў-крыніц, апасродкаванае – запазычанне, якое прыйшло ў мову праз мову-пасярэдніцу³.

Запазычанне было адным з найважнейшых сродкаў папаўнення слоўнікавага складу літаратурнай мовы ва ўсе перыяды яе развіцця. *Аднак гаварыць пра запазычанні іншамоўных словаў досыць няпроста, бо паходжанне літаратурнай мовы ўсходніх славянаў даследчыкамі асвятляецца па-рознаму. Адны вучоныя (Абнорскі С. П., Якубінскі Л. П.) схіляюцца да думкі, што літаратурная мова ўсходніх славянаў развівалася на аснове народных гаворак, іншыя (Шахматаў А. А.) лічаць, што стараславянская мова стала асновай усходнеславянскай літаратурнай мовы. Гэтая гіпотэза пашыраецца і ў беларускім мовазнаўстве⁴.*

Запазычанні папаўнялі беларускую літаратурную мову, пачынаючы з ранніх этапаў яе развіцця. Найбольшую частку сярод іх складаюць лексічныя адзінкі, якія на працягу XIV–XVIII стагоддзяў увайшлі ў беларускі слоўнік з заходнеславянскіх і заходнееўрапейскіх моў (польская, чэшская, нямецкая, французская, італьянская, лацінская, грэчаская). Пранікненне іншамоўных слоў з Захаду звязана было з геаграфічным становішчам Беларусі, што з’яўлялася месцам сутыкнення інтарэсаў многіх краін, а таксама – распаўсюджаннем на Беларусі ідэй Рэфармацыі, што было штуршком для развіцця асветы, навукі, кнігадрукавання; павышэннем цікавасці адукаваных колаў да антычнай культуры і культурнай спадчыны еўрапейскага Адраджэння, імкненнем да набыцця вышэйшай адукацыі ў заходнееўрапейскіх універсітэтах⁵.

³ *Беларуская мова – энцыклапедыя*, пад рэд. А. Я. Міхневіча, Мінск 1994, с. 215.

⁴ І. І. Бубновіч, *Засаенне іншамоўных слоў беларускаю літаратурнаю моваю*, Гродна 2000, с. 6.

⁵ *Беларуская мова – энцыклапедыя*, ..., с. 216.

Усе запазычанні, якія праніклі з розных моваў і замацаваліся ў старажытнабеларускай літаратурнай мове, адносіліся да пэўных сфераў функцыянавання. Яны складаюць лексічна-семантычныя групы запазычанняў, кожнае з якіх аб'ядноўвае шэраг прадметна-тэматычных груп. Адзін лексічна-семантычны разрад мае запазычанні з розных моваў, асабліва багатая ў гэтых адносінах ваенная лексіка. Вылучаюцца наступныя лексічна-семантычныя групы: грамадска-палітычная, юрыдычная, канцылярская, ваенная, сацыяльна-эканамічная, прафесійна-вытворчая, бытавая лексіка, а таксама лексіка, якая характарызуе чалавека ў фізічных, псіхалагічных, інтэлектуальных адносінах, лексіка, якая характарызуе прыроду ў бытавым і навуковым асвятленні, лексіка, звязаная з лічэннем і вымярэннем, лексіка, якая характарызуе навуку, культуру, мастацтва, рэлігійная лексіка, поліфункцыянальная лексіка, агульная лексіка. Як бачым, лексічна-семантычныя разрады запазычаных словаў паўтараюць лексічна-семантычныя разрады ўласнабеларускай лексікі, а гэта значыць, што ўжо ў старажытнабеларускай літаратурнай мове запазычаныя словы выкарыстоўваюцца ва ўсіх сферах функцыянавання мовы, ва ўсіх стылях⁶.

Запазычанні з польскай мовы

Самыя буйныя пласты запазычанняў з заходнееўрапейскіх моў у лексічнай сістэме беларускай мовы ўтварылі паланізмы. Пранікненню польскіх лексічных сродкаў у беларускую мову спрыялі геаграфічныя, сацыяльна-палітычныя, дзяржаўна-палітычныя, эканамічныя і культурныя адносіны двух народаў, а таксама тое, што беларуская мова на працягу амаль чатырох стагоддзяў развівалася ва ўмовах беларуска-польскага білінгвізму. Трэба нагадаць, што беларуская мова была дзяржаўнай мовай Вялікага Княства Літоўскага і цалкам абслугоўвала ўсе патрэбы дзяржавы.

Першапачаткова больш за ўсё пранікала лексіка дзелавага пісьменства (юрыдычна-справавая, адміністрацыйна-канцылярская), на якую ўплывалі насычаныя паланізмамі дакументы на беларускай мове, што паступалі ў Вялікае Княства Літоўскае з каралеўскай канцылярыі ў Кракаве. Пазней інтэнсіўным стаў прыток польскіх слоў і ў мову іншых жанраў пісьменства (рэлігійная, культурная, ваенная ды іншыя),

⁶ І. І. Бубновіч, *Засваенне іншамоўных слоў...*, с. 23–24.

а таксама ў беларускую гутарковую мову. Працэс гэты становіцца асабліва інтэнсіўным з другой паловы XVI стагоддзя⁷, пасля заключэння Люблінскай уніі 1569 года, калі тэрыторыя Беларусі, як і ўсё Вялікае Княства Літоўскае, аказалася ў складзе Рэчы Паспалітай і ў сувязі з гэтым узмацняецца акаталічванне і паланізацыя беларускага насельніцтва.

У «Лексісе» Л. Зізанія знаходзім шмат прыкладаў непасрэдных запазычанняў з польскай мовы⁸: *абовем* (972, 2581)⁹, *абовемъ* (1039), *байка* (217), *барзо* (1353), *безблазнено* (309), *блазень* (1158, 2555), *блазенъство* (2562), *блазную* (2560), *блазнуючий* (2557), *блюзнене* (2373), *блюзнеръство* (2368–2369), *блюзнеръца* (2374–2375), *блюзню* (2371), *броня* (506), *бронь* (1550, 1556), *будоване* (975–976), *будую* (977), *валъчу* (527), *вунтплю* (1420), *валечный* (428), *валка* (242, 244, 1817–1818), *ведает* (2148), *ведане* (402), *ведати* (396), *ведаю* (394), *ведети* (395), *ведле* (2514), *взрост* (589), *владарство* (642), *владзу* (640), *владза* (637), *владца* (646–647), *власне* (2533), *вонтпленье* (1421–1422), *встыдълівость* (146–147), *втеленье* (655), *вшелякѣм* (610–611), *выборне* (1110), *выборнейший* (428–429), *выборность* (1065–1066), *выборный* (1067–1068), *ганба* (2368), *гарель* (80), *довтепъ* (1142), *дедѣч* (1444), *дзвѣнкъ* (1018), *довтепный* (197), *дочасный* (629–630), *дощадку* (661–662), *драпежство* (474–475, 2357–2358), *драпежъца* (2354–2355), *едностаѣне* (1625–1626), *жолвъ* (1748), *жолнер* (414, 2204), *жолнере* (2506–2507), *жолнеръство* (415–416), *забавъка* (1576–1577), *заказ* (1844), *забавленьє* (1167–1168), *забавляюсь* (1341), *забавляюся* (1163–1164), *забавъленьє* (1342–1344), *заказане* (984), *заказую* (982, 1843), *зброя* (1551), *звяджую* (1361–1362), *звада* (775), *звядженьє* (1363–1364), *звядца* (777, 1371), *звелаца* (1734–1735), *здумеваюся* (1419), *зезволене* (1903), *зезъволене* (1828–1829), *зезъволяю* (139–140), *зелженьє* (793–794), *зелъжівость* (199–200, 784–785, 787–788), *зраде* (2111), *зрадѣти* (1507), *зрады* (1207), *зрада* (1175, 1205, 1206, 1388), *зраджая* (1213, 1392–1393), *зраджане* (1391), *зрадлівое* (1146), *зрадлівый* (1208–1210, 1256), *зуполъный* (2489–2490), *зуполность* (2480–2481), *кветом* (352), *коханься* (693), *коханься* (2260–2261), *кохаючийся* (2262–2263, 2336), *красномовъца* (369–370), *кроль* (2476), *кroleвство* (2477–2478), *кромлюю* (2479), *лацный* (269–270), *матѣца* (1240), *мож-*

⁷ *Беларуская мова – энцыклапедыя, ...*, с. 216.

⁸ Усе прыведзеныя запазычанні з «Лексіса» Л. Зізанія былі супастаўлены з лексічным запасам, які знаходзіцца ў працы А. М. Булыкі, *Дайнія запазычанні беларускай мовы*, Мінск 1972.

⁹ Лічбы, напісаныя ў дужках, абазначаюць вершы ў арыгінальным тэксе.

ность (795, 2361–2362), моць (1293–1294), мужны́й (2359), маетность (2081), мешкати́ (1463), мешъкане (924, 937), мешъканье (2022–2023, 2177), мешъканье (926–927), муляре (1559), навалность (652–653), наметъ (1988), насмеванье (1729–1730), насмевіско (1645–1646), натыхместъ (412–413), недбалость (1384–1385), недбалый (1387), недбаю (1383), недоткненьый (1496), незрадлівы́й (1508–1509), немоцьны́й (1487–1488), нендзны́й (194–195), нендзъны́й (2453–2454), обволянье (448–449), объволяваю (452–453), огуренство (2415–2416), одедічу́ю (1440–1441), одедічене (1442–1443), ошуканье (1146–1147), пілное (1709), пожарм (188), пан (1), панство (729–730), паную (727–728, 807–808, 2479), панъ (726), певен (69, 1704–1705), певне (397, 1059–1060), певность (1050–1051), певны́й (1052–1053), певным (1562), пілную (1846), пілность (1847–1848), пілностью (1849), пілность (162), плахта (521, 2072), повете (1347), поганбенье (1736–1737, 2372–2373), поганъбенье (666), пожадлівость (907–908), пожічаючы́й (965–966), полічокъ (2020), поневаж (872, 879, 1707), посполіте (2319–2320), похлебую (1214–1215), похлебованье (1216–1217), похлебство (1217–1218), похлебъца (1219–1220), прожне (2231), ростыркъ (1945), розмова (672), розмаітым (987), розъмаітое (1623), сукня (1756, 1760), сведоцьство (2090), скарбъ (938), скарги́ (1716), скаргу (1715), спадок (1443), спіжарня (2347), справца (845, 1319), справъца (63–64, 842–843), срокгій (195), срокгость (174–175), сромота (200–201, 1722–1723), сромочене (794), сромоченье (1723), сромочу (792, 1718–1719), стальы́й (761, 764–765), стале (763), тайстра (1787), теж (170), тлумокъ (170), трвога (1302, 1313, 1321), трвогі (1320), трвожуся (1316–1317), убіръ (523), умеетность (1073–1074), упевненье (1058), упевняю (1564–1565), упевънене (1566–1567), упевъняю (1054–1056), урода (826), утрата (736), утрату (1613–1614), утрачаю (1613), учта (683), хелплене (2535), хелъплюся (2527–2528), хустка (1989), цнота (824–825), цнотлівы́й (848), цнотлівы́и (850), цудность (827), чловечества (655–656), шарпанье (1880), шіджу (1936–1937), шарпаю (1877–1878), шаръпаніна (2356–2357), шата (1946), шафаръ (842), шідарство (1939), шідар (1940), шкарадая (233), щедроблівы́й (280), щедроблівость (277, 2541–2542), юж (1162).

Польская мова выконвала асноўную ролю і ва ўзбагачэнні беларускай лексікі словамі з іншых моў. Праз яе ў гэты час пранікаюць шматлікія лацінізмы, грэцызмы, германізмы, італьянская лексіка і г. д. Л. Зізаній актыўна выкарыстоўвае ў сваім слоўніку запазычанні, якія з’явіліся ў беларускай лексіцы дзякуючы пасрэдніцтву польскай мовы.

Запозычанні з лацінскай мовы праз пасрэдніцтва польскай мовы: *автор* (2209), *афектов* (253), *бесі* (484), *бестія* (318), *ветую* (1098), *гуня* (1278), *докторство* (500), *докторъ* (493–494), *кустось* (2342), *корон* (2283), *корона* (797–798, 1324), *кошуля* (2348), *макулу* (1835), *оратор* (369), *перла* (211), *посесіі* (808), *табліца* (812–813), *табліце* (2252), *уневерьсаліст* (1194–1195), *фурътуна* (2024–2025), *цесаръ* (59).

Запозычанні з французскай мовы праз пасрэдніцтва старапольскай мовы: *ботъ* (2006).

Запозычанні з грэчаскай мовы праз пасрэдніцтва польскай мовы: *еріміта*.

Запозычанні з нямецкай праз пасрэдніцтва польскай мовы: *аръфа* (676), *альябарта* (846), *баръта* (1992), *бунтовънік* (1318–1319), *вага* (2279), *варцабный* (961), *варцабы* (2252–2253), *вдячне* (274), *вдячный* (1025), *вдячный* (271), *гуфы* (2507–2508), *дякованъе* (285), *дякую* (281–282), *зафрасованъе* (2096), *зафрасованный* (2098–2099), *кгвалтъ* (1447), *кгвалчу* (1450), *клеинот* (1686), *крейда* (1359), *кукглярскій* (1869–1870), *кукглярство* (1867), *кшталтом* (1588–1589), *кшталтъ* (898), *къшталтъ* (2328), *ланцухі* (1680), *маршалок* (50–51), *нефрасовлівость* (315–316), *паркан* (942), *пеняз* (79, 998), *перешкода* (1797–1798), *перешкодца* (1801–1802), *перешъкажаю* (1799–1800), *пляць* (1246), *подячлівый* (287, 28), *прімушанъе* (1641–1642, 1852–1853), *прімушаю* (1450–1451, 1639–1640), *прімушене* (154–155), *прімушенъе* (1448), *прімушую* (1850–1851), *прітрафлене* (2137), *раджу* (2050), *ратушь* (1744–1745), *рада* (2048), *радца* (62–63), *рантух* (1970–1971), *рінок* (2292), *ріцеръ* (1865), *рура* (631), *смачны* (1353), *стодола* (922), *ташь* (1988, 2175), *танецъ* (1221, 1223–1224), *танцюю* (1222), *танца* (1231), *танъцованъе* (1225–1226, 1228), *тарча* (2539), *трафунок* (2136), *труна* (1896), *ушікованое* (2502), *ушкоженъе* (2426), *фарбы* (1758), *фаръбы* (92), *фунтов* (2280–2281, 2289), *фарбу* (1754–1755), *фікговое* (2195), *фікга* (2193), *фікгъ* (2520), *фрасовлівый* (1664–1665), *фунтъ* (1307), *цвічний* (492), *цвічуся* (705), *цідула* (2142), *шуканъе* (460), *шірмерскую* (1822), *шірмерство* (1816–1817), *шірмют* (2273), *шкода* (2225), *шкоджу* (2423), *шкоду* (2228), *шкодую* (2228), *шкодца* (517–519), *шпечу* (1721), *шпякгую* (2110–2111), *штука* (739, 1042), *штуку* (1822–1823), *шъпякгованъе* (2113–2114), *шъпякгъ* (2115–2116), *яръмарокъ* (2295).

Запозычанні з італьянскай мовы праз пасрэдніцтва польскай мовы: *міліонъ* (2290), *палаць* (1446, 2509), *фацелікъ* (1990).

Запозычанні з чэшскай мовы праз пасрэдніцтва польскай мовы: *гойны* (2543), *гойность* (2542), *жакъ* (2217), *когут* (1704), *можджеръ*

(1116), *обавател* (1542–1543), *обыватель* (2244, 2245–2247), *окрутный* (1596), *праці* (2261, 2263), *працюю* (2259), *праца* (1657, 2258), *працовітый* (2262), *працоване* (1885), *хоть* (2367), *хоть* (698, 908).

Запазычанні з старажытнаўрэйскай мовы праз пасрэдніцтва польскай мовы: *месія* (2338).

Запазычанні з турэцкай мовы праз пасрэдніцтва польскай мовы: *сагайдак* (2318).

У «Лексісе» ёсць таксама прыклады запазычанняў, якія з'явіліся ў беларускай лексіцы дзякуючы пасрэдніцтву польскай мовы, у якую прыйшлі з іншых моў.

Запазычанні з лацінскай мовы праз пасрэдніцтва нямецкай мовы ў польскую мову: *декрет* (2164), *млынъный* (918), *нефалшівый* (2490–2491), *оферовнікъ* (2268), *оферую* (934), *офера* (568, 929, 2239), *офероване* (935–936), *оферу* (2269), *шарлат* (1756), *шарлатную* (1754), *шарлатный* (1750), *шарлату* (1757), *шарълатъ* (90, 2522–2523).

Запазычанні з лацінскай мовы праз пасрэдніцтва чэшскай мовы ў польскую мову: *гроше* (1100, 938–939, 1113).

Запазычанні з грэчаскай мовы праз пасрэдніцтва лацінскай мовы ў польскую мову: *аптыка* (504), *комедію* (2275), *риторъ* (368), *тіраны* (1774–1775).

Запазычанні з нямецкай мовы праз пасрэдніцтва чэшскай мовы ў польскую мову: *едвабъ* (2118), *едваб* (91), *жартъ* (1154), *жартовлівый* (1158–1159), *жарътую* (1156), *целеніе* (2494–2495).

Запазычанні з старафранцузскай мовы праз пасрэдніцтва нямецкай мовы ў польскую мову: *рота* (1883, 1979).

Запазычанні з італьянскай мовы праз пасрэдніцтва нямецкай мовы ў польскую мову: *колъдра* (1327).

Запазычанні з турэцкай мовы праз пасрэдніцтва венгерскай мовы ў польскую мову: *куншты* (2274).

Запазычанні з іншых моў

У сваю чагу запазычанні з іншых моў мелі значна меншы ўплыў на развіццё і фармаванне ўсходнеславянскай літаратурнай мовы.

Лацінская мова з'яўлялася тагачаснай мовай навукі і пісьменнасці ў многіх краінах свету, у тым ліку і ў Беларусі. У старажытна-беларускі перыяд яна выкарыстоўваецца ў дыпламатычнай пералісцы з замежнымі краінамі, вывучаецца ў каталіцкіх і ўніяцкіх школах,

на ёй вядзецца набажэнства, друкуюцца кнігі¹⁰. Лацінскія запазычаныя ўзбагачаюць беларускую лексіку з другой паловы XVI стагоддзя¹¹ разам з пашырэннем на тэрыторыі Беларусі грамадскіх і культурных функцый лацінскай мовы.

Лацінізмамі ў старажытнабеларускай літаратурнай мове найперш з'яўляюцца: большасць медыцынскіх слоў і тэрмінаў, сацыяльна-палітычныя і юрыдычна-справавыя словы, тэрміны навукі, культуры, асветы, літаратуры, мастацтва, царкоўна-рэлігійныя тэрміны, назвы абстрактных паняццяў, разумовых працэсаў, філасофская лексіка, словы псіхалагічнага і фізічнага стану чалавека і некаторыя ўласныя імёны.

У тлумачальнай частцы «Лексіса» Л. Зізаній выкарыстоўвае наступныя прыклады непасрэдных запазычанняў з лацінскай мовы: *ефект* (1983), *клубя* (923).

Грэцызмы траплялі ў старажытнабеларускую літаратурную мову з вельмі старажытных часоў, чаму спрыялі непасрэдныя інтэнсіўныя гандлёвыя гаспадарчыя і культурныя зносіны з Візантыяй і грэчаскімі калоніямі на ўзбярэжжы Чорнага мора. Асабліва гэты ўплыў павялічваецца з часу прыняцця ўсходнімі славянамі хрысціянства грэка-візантыйскага абраду і адпаведна пісьменнасці на стараславянскай мове¹². Дзякуючы перакладам з грэчаскай мовы рэлігійнай і навуковай літаратуры, а таксама ў выніку вывучэння грэчаскай мовы ў праваслаўных брацкіх школах грэчаская лексіка трапляла ў беларускую мову. Аднак на працягу XIV–XVIII стагоддзяў¹³ прыток у беларускі слоўнік грэцызмаў быў параўнальна невялікі.

Грэцкай мовай добра валодалі і маглі карыстацца арыгіналам многія адукаваныя людзі Вялікага Княства Літоўскага. На Беларусі перакладаліся шматлікія грэцкія творы, многія друкаваліся, як напрыклад, «Евангелле вучыцельнае» (Еўе, 1616 год), «Бяседы Макарыя» (Вільня, 1627 год), «Гісторыя пра Варлаама і Ісаафа» (Куцейна, 1637 год)¹⁴.

Грэцызмы пранікалі ў усходнеславянскую літаратурную мову двума шляхамі: вусным і пісьмовым. Вусным шляхам у усходнеславянскія гаворкі траплялі назвы бытавых прадметаў і паняццяў, пладоў, матэ-

¹⁰ І. І. Бубновіч, *Засваенне іншамоўных слоў...*, с. 15.

¹¹ *Беларуская мова – энцыклапедыя, ...*, с. 216.

¹² П. Я. Юргелевіч, *Нарыс сучаснай беларускай мовы з гістарычнымі каментарыямі*, Мінск 1958, с. 116.

¹³ *Беларуская мова – энцыклапедыя, ...*, с. 216.

¹⁴ І. І. Бубновіч, *Засваенне іншамоўных слоў...*, с. 18.

рыялаў, раслінаў, жывёлінаў. Пранікалі запазычанні з грэцкай мовы і пісьмовым шляхам. Пасля прыняцця хрысціянства пашыралася багатая візантыйская літаратура, з якой рабіліся пераклады з грэцкай на стараславянскую мову і, такім чынам, стараславянская мова выступала пасярэдніцаю паміж грэцкай і ўсходнеславянскімі гаворкамі. Пісьмовым шляхам (часта праз стараславянскую мову) пранікалі: тэксты рэлігійнага зместу, тэрміны навукі (фізіка-матэматычныя, геаграфічныя, медыцынскія, хімічныя, мастацкія, літаратурныя, лінгвістычныя тэрміны), культуры, сацыяльна-палітычныя тэрміны, складаныя словы. Грэцкімі зьяўляюцца назвы месяцаў у ўсходнеславянскай літаратурнай мове, уласныя імёны: асабовыя, геаграфічныя і ўтвораныя ад іх прыметнікі, экзатызмы ды іншыя.

У «Лексісе» Л. Зізаній карыстаецца наступнымі прыкладамі непасрэдных запазычанняў з грэчаскай мовы: *корабль* (2035), *корабль* (2030, 2032, 2255–2256), *кораблі* (172), *спудей* (2216–2217).

У Зізанія сустракаем таксама запазычанні, якія з'явіліся ў беларускай лексіцы дзякуючы пасярэдніцтву іншых моў. Напрыклад, запазычанні з лацінскай мовы праз пасярэдніцтва нямецкай мовы: *пелекан* (1459), *пелеканьскі* (1475–1476).

Цюркізмы – словы ці выразы, запазычаныя з цюркскіх (татарскай, турэцкай, азербайджанскай, узбекскай, казахскай, туркменскай, кіргізкай і інш.) моў. Працэс пранікнення цюркізмаў у старажытнабеларускую літаратурную мову звязаны з з'яўленнем на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага досыць шматлікіх татарскіх паселішчаў, узмацненнем непасрэдных кантактаў беларускага насельніцтва з прадстаўнікамі цюркскіх народаў (пераважна з крымскімі татарамі) і праз пасярэдніцтва суседніх моў – рускай, украінскай, польскай¹⁵. Большасць цюркізмаў прыйшла ў беларускую мову на працягу XIV–XVII стагоддзяў¹⁶.

Пранікалі цюркізмы ў беларускую мову двума шляхамі. Частка іх прыйшла з рускай або ўкраінскай моў, другая частка запазычана непасрэдна з мовы татарскіх каланістаў, якія пасяляліся на тэрыторыі Беларусі з часоў князя Вітаўта. Першага роду цюркізмы агульныя для беларускай і рускай моў¹⁷.

Да ліку цюркізмаў залічваем лексемы, якія абазначаюць спецыфічна ўсходнія рэаліі жыцця (адносяцца навукоўцамі да экзатызмаў)

¹⁵ Ibidem, s. 19.

¹⁶ *Беларуская мова – энцыклапедыя*, ..., с. 216.

¹⁷ П. Я. Юргелевіч, *Нарыс сучаснай беларускай мовы...*, с. 125–126.

і таксама: назвы асоб па сацыяльным становішчы, родзе заняткаў, вяравызнанні, фізічных, духоўных якасцях; бытавыя прадметы, віды ваеннай зброі, колер і масці жывёлаў, назвы адзінак меры, вагі, назвы будынкаў, тканінаў, назвы адзення і абутку ды іншыя.

Ніжэйпрыведзеныя прыклады з «Лексіса» Л. Зізанія ўяўляюць сабой непасрэдняя запазычанні з турэцкай мовы: *колтакъ* (1177), *товаръ* (171).

Аналіз слоўнікавага матэрыялу, змешчанага Зізаніем у тлумачальнай частцы «Лексіса», даказвае, што ступень пранікнення запазычанняў у беларускую мову была вялікай. Слоўнік сведчыць, на якім этапе ў сваім развіцці і станаўленні была беларуская мова напрыканцы XVI стагоддзя. Можна таксама з упэўненасцю сцвердзіць, што аўтар «Лексіса» дасканалы адрозніваў элементы царкоўнаславянскай мовы ад элементаў народнай мовы.

STRESZCZENIE

W części wstępnej niniejszego artykułu została przedstawiona krótka klasyfikacja zapożyczeń według kryterium sposobów dostania się do języka i kryterium pochodzenia oraz omówiono leksykalno-semantyczne grupy słów zapożyczonych do języka starobiałoruskiego. W dalszej części przeprowadzono analizę materiału słownikowego umieszczonego w „Leksisie” Zizanija po „stronie białoruskiej”, która dowodzi, że stopień nasycenia zasobu leksykalnego białoruszczyzny jednostkami obcymi był znaczący (zapożyczenia stanowią 18%). Najliczniejszą grupą zapożyczeń są polonizmy, które ze szczególną ekspansywnością zaczęły wchodzić do języka starobiałoruskiego w II połowie XVI wieku (po Unii Lubelskiej). Oprócz zapożyczeń bezpośrednich przez medium polskie trafiały do języka białoruskiego również liczne latynizmy, germanizmy, bohemizmy i greczyzmy. Niektóre z wymienionych grup wyrazów mogły się znaleźć w białoruszczyźnie bezpośrednio z języka zapożyczającego, a niektóre pośrednio.

Słowa kluczowe: Leksis, język starobiałoruski, kryterium pochodzenia zapożyczeń, zapożyczenia pośrednie i bezpośrednie, polonizmy, latynizmy, germanizmy, bohemizmy, greczyzmy.

SUMMARY

An introductory part of the article presents a concise classification of borrowings according to two criteria: the way they entered into the language, their origin, and discusses lexical-semantic groups borrowed into the Old Belarusian language. In the subsequent part the analysis of experimental material extracted from L. Ziza-

niy's "Lyeksis" in its "Belarusian column" has been carried out. The results show that the Belarusian language had many borrowings (18%). The most numerous group is represented by Polish loanwords, which entered into the Old Belarusian language in the second half of the 16th century (after the Union of Lublin). Except for direct borrowings, Belarusian borrowed words indirectly from Latin, German, Czech, Greek, with Polish as an intermediary.

Key words: "Lyeksis", the Old Belarusian language, criterion of origin of borrowings, direct and indirect borrowings, loanwords from Polish, Latin, German, Czech, Greek.